

ח'רבת אל-מקטיר בגבול בנימין-אפרים

סקוט סטריפלינג

וורטון קאוניטי ג'וניור קולג', טקסס, ארה"ב

עם העי המקראית (יהושע ז-ח). סטריפלינג מזהה את היישוב מתקופת הברזל I עם עפרון (דברי הימים ב יג: יט) ואת היישוב מהתקופה ההלניסטית המאוחרת/התקופה הרומית הקדומה עם אפרים, הנזכרת בברית החדשה (יוחנן יא: גג-נד).

קיימות חמש הצעות המסבירות את הרקע לבניית המנזר בתקופה הביזנטית במקום זה: לזכר המזבח שבנה אברהם בדרך בין בית-אל והעי (בראשית יב: ח; יג: ג-ד); פרידת אברהם מלוט (בראשית יג: י-יב); על-פי היירונימוס, הכנסייה נבנתה לזכר הופעת האל בחלום לפני יעקב בבית-אל (בראשית כח: י-יט); חורבן העי בידי בני ישראל (יהושע ז-ח); ושהיינו של ישו בקרב בני אפרים, כמסופר בספר יוחנן (יא: גג-נד).

תוצאות החפירות

תקופת הברונזה התיכונה III-תקופת הברונזה המאוחרת I

גודל היישוב, המבוצר היטב (המצודה), הוא מעט יותר מ-10 דונם. רוחב קירות החומה מגיע ל-4 מ'. עוצמת שרידים דומה מוכרת גם במערכות ביצור של אתרים אחרים בתקופת הברונזה התיכונה III. בצפון נמצא שער בעל ארבעה תאים, ששלושה מהם פורקו כבר בעת העתיקה. התא הרביעי נמצא שלם מכיוון שנבנתה בו גת לדריכת יין בחלק המאוחר של תקופת בית שני. ארבע אבנים ובהן שקעים גדולים, שנמצאו לא באתרן בקרבת השער, שימשו לצירי הדלתות. עשרות אבני קלע נאספו בשטח השער והן מלמדות על מצור שהוטל על היישוב. השערה זו מתחזקת לנוכח שרידי שריפה וכלי חרס שנצפרו באש החזקה, שנמצאו בכל רחבי האתר. מפנים לשער נחשפו כמה קירות במצב השתמרות גרוע. בקרבת השער נמצאה קבורת ילד בתוך קנקן (ריבוע O18). טיפוס הקנקן ומנחות הלואי מתארכים את הקבורה

ח'רבת אל-מקטיר שוכנת במדרון המזרחי של רכס ההר המרכזי של ארץ-ישראל, 15 ק"מ צפונית לירושלים וכ-3 ק"מ מזרחית לבית-אל הקדומה. שרידי האתר משתרעים על גבעת אבן גיר בגובה 890 מ' מעל פני הים שלה שתי שלוחות. על השלוחה המזרחית נחשפו שרידים משלוש תקופות התיישבות ובנייה: מתקופת הברונזה התיכונה, מתקופת הברזל I ומהתקופה ההלניסטית המאוחרת והרומית הקדומה. על השלוחה המערבית של הגבעה נחשפו שרידי כנסייה של מנזר ביזנטי. כיום, ולפחות מאז התקופה ההלניסטית המאוחרת, המסלע חשוף ברוב רחבי האתר. במקומות שהשתמרו הרבדים הארכאולוגיים מגיעה הצטברות העיים לגובה מטר אחד בתקופת הברונזה ולגובה שני מ' בתקופה ההלניסטית/רומית. עדיין לא נמצא בסביבה מקור מים טבעי, אך שפע בורות המים שהתגלו מעיד כי קיום האוכלוסייה במקום בעבר התבסס בעיקר על אגירת מי גשמים. השרידים באתר סבלו משוד אבנים, מסחיפה ומפעילות חקלאית. פעילות חקלאית בלתי מבוקרת באזור בשנים האחרונות גרמה לחורבן ולאבדן שטח ניכר מן האתר לפעילות מחקרית-ארכאולוגית בעתיד.

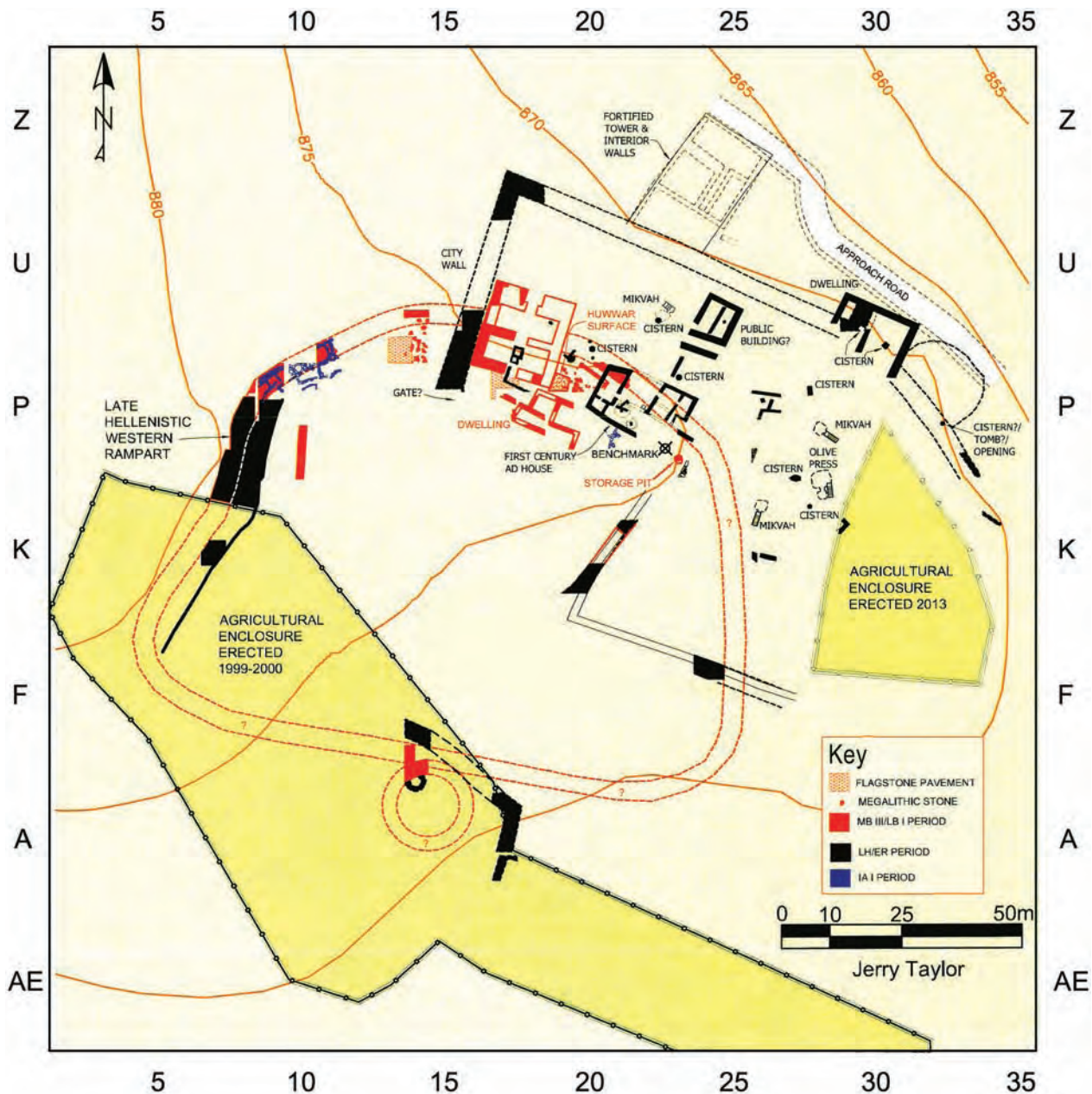
תולדות המחקר

מכלול הבנייה הביזנטי נסקר ותועד בידי כמה חוקרים במאה הי"ט, ביניהם רובינסון, קונדר וקיצ'נר, וילסון ותומסון. גרן היה החוקר המודרני הראשון שהזכיר עוד באמצע המאה הי"ט את קיומו של היישוב מהתקופה ההלניסטית המאוחרת/התקופה הרומית הקדומה. בסקרי בנימין ואפרים שפרסם פינקלשטיין עם שותפים אין השרידים מהתקופה הביזנטית שבפסגת הגבעה נזכרים.

החפירות באתר החלו בשנת 1995 והן נמשכות עד היום. בראשיתה התמקדה החפירה בעיקר בחשיפת שרידי המצודה, שנבנתה בשלהי תקופת הברונזה התיכונה III, התקיימה עד סוף תקופת הברונזה המאוחרת I ואז נהרסה בחורבן אלים. מאז שנת 2010 מתרכזות החפירות בעיקר בחשיפת שרידי היישוב מן התקופה ההלניסטית המאוחרת/התקופה הרומית הקדומה*.

בפרסומיו הרבים של ווד על השרידים מתקופת הברונזה התיכונה/תקופת הברונזה המאוחרת, הוא מזהה את האתר

* בשנים 1995-2013 נערכו החפירות בנייהולו של ברייאנט ג' ווד ומאז 2014 מנהלות החפירות בידי סקוט סטריפלינג מטעם ה-Associates for Biblical Research. צלמים: ג'רי טיילור, מייקל סי לודני, מייקל טימס וקודי פרנץ'. שרטוט התוכנית: לין ריטמאיר. המאמר תורגם מאנגלית בידי אירית יורסקי.

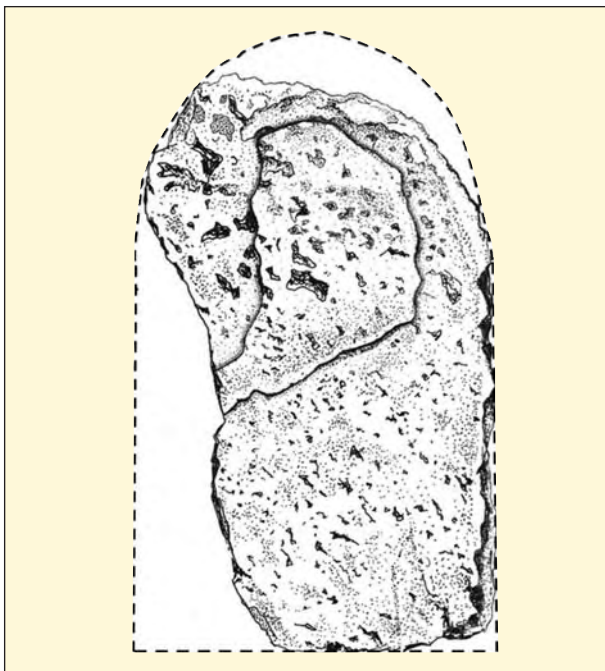
תכנית כללית של השרידים שנחשפו בחירבת אל-מקטיר (שרטוט ממוחשב: ג'רי טיילור)

ל-1500 לפני הספירה בקירוב. ליד הקנקן נמצאו פזורות גם עצמות תינקות. שתי חרפושות שנמצאו באתר מספקות תאריך מוצק לתקופת הפעילות במקום. האחת נמצאה בלוקוס חתום, מתחת לחצרו של בית מהמאה הא' לספירה, עם קרמיקה מתקופת הברונזה המאוחרת I. על-פי סגנונה, יש להאריך את החרפושת ככל הנראה לימי אמנחותפ הב' (1415–1455 לפני הספירה בקירוב) מהשושלת הי"ח במצרים. החרפושת השנייה נמצאה בלוקוס מופרע. תאריכה, על-פי המוטיבים המעגליים החרוטים על בסיסה, הוא סוף ימי החיקסוס

(תקופת הביניים השנייה במצרים, 1668–1560 לפני הספירה). היישוב המבוצר נבנה בתקופת הברונזה התיכונה III, כפי שמעידה הקרמיקה הקדומה ביותר שנמצאה בו, והוא התקיים אם כך מ-1525 ועד 1400 לפני הספירה בקירוב. בעונת החפירות של שנת 2009 נחשפה אבן גדולה ושחוקה, כנראה אסטלה, על ריצוף גס עשוי מחלוקי אבן ועפר מהודק (כ-30 ס"מ עובי) בחלק הדרום-מערבי של האתר (ריבוע C17). היא עשויה מאבן גיר טרוורטין חומה, שבסיסה שטוח וראשה מעוגל (מידותיה: 79 ס"מ גובה, 40 ס"מ רוחב, 18 ס"מ עובי).

חרפושיית מהמאה ה־1 לפני הספירה
חרפושיית מתקופת החיקסוס

אסטלה מאבן גיר, מהמאה ה־1 לפני הספירה

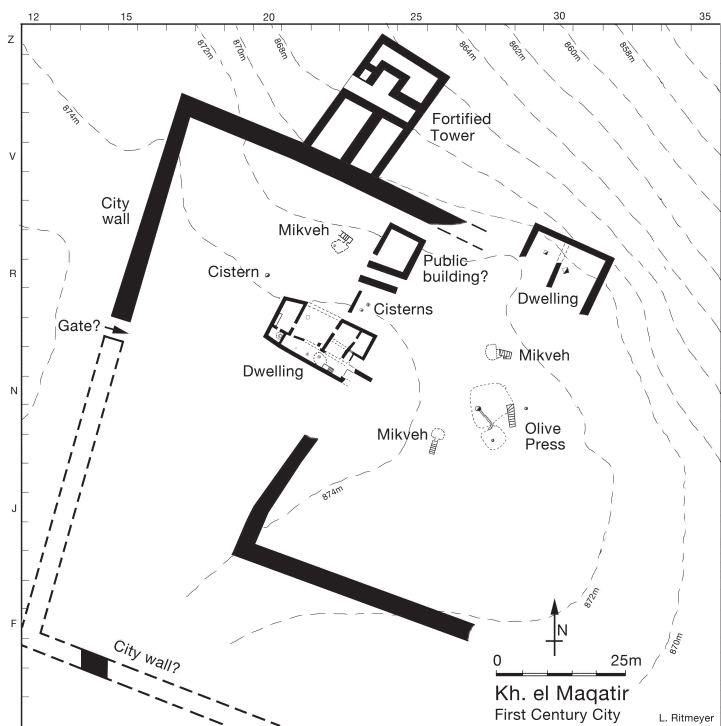
יסודות החדר המערבי של השער מתקופת הברונזה

תקופת הברזל

תקופת הברזל I ראתה פריחה יישובית לאורך רכס ההר המרכזי והקמת כפרים חדשים, ביניהם גם זה שבח'רבת אל-מקטיר. המתישבים החדשים באתר בנו בתים בתוך החורבות שבתחום חומת היישוב מתקופת הברונזה. נחפרו שרידיהם של שלושה בתי מגורים בריבועים Q9, Q10, Q11 ו-R11. בתים אלה מתאפיינים בדרך כלל בבנייה דלה. הבית שבריבוע Q9, לדוגמה, מכיל כמה חדרים (מידות חדר: 1.5x2.0 מ'), שרוחב קירותיהם כרוחב אבן אחת. ברחבי היישוב נחפרו בעפר בורות שדופנו באבנים, טיפוסיים לתקופת הברזל I. באחד הבורות נמצאו פך ושברי סירי בישול אחדים האופייניים לתקופה, עם מכתש ומעגילת אבן להידוק טיח הגג. בבור

ממגורות מדופנות באבנים בתוך בתים מתקופת הברזל I

תכנית היישוב מהתקופה ההלניסטית המאוחרת/התקופה הרומית הקדומה (שרטוט: לוי ריטמאייר)

של תקופת הברונזה. היישוב הוקף חומה מסיבית שעוביה 4-5 מ'. מן החומה בלט צפונה מגדל (מידותיו: 16x30 מ'), שהוסף לביצור ובו כמה חדרים. הכניסה אליו הייתה ממערב ולצדדיה חדרי משמר. ביצורים בעוצמה כזו מלמדים על חשיבותו של המקום. תושביו היו יהודים ששמרו על דיני טהרה ומעידים על כך שלושה מקוואות ועשרות שברי כלי אבן האופייניים לסוף ימי הבית השני; מהם רופאו שני כלים. כן נמצאה מערכת תת-קרקעית, הכוללת מערה (CAV 1) שירדו אליה בגרם בן 15 מדרגות שהשתמרו היטב, וממנה מעבר אל בור מים גדול מהמאה הא' לספירה (CAV 2) ואל

מקווא חצוב בסלע בריבוע M2

אחר נמצאו ראש חץ מברונזה וכלי עבודה בעל ידיה מאבן גיר וחוד מברונזה תקוע בו. עוד נמצאו מחט ברונזה, להבי צור ואבני כתישה, המלמדים על קיום פעילות ביתית. שני קירות שבנייתם עלובה וכמות גדולה של קרמיקה מתקופת הברזל I נמצאו גם בשטח היישוב מהתקופה ההלניסטית המאוחרת/התקופה הרומית הקדומה. בפרסומי סקרי בנימין ואפרים של פינקלשטיין נמצא כי בח'רבת אל-מקטיר 11% מהחרסים שנלקטו על פני השטח (8 מתוך 73) הם מתקופת הברזל I. ביישוב מתקופת הברזל הקדומה, שנחשף בחפירות החדשות, נמצאו כמה טיפוסי קרמיקה שמתארכים אותו לשלב המעבר לתקופת הברזל II.

התקופה ההלניסטית המאוחרת/התקופה הרומית הקדומה

באמצע המאה הב' לפני הספירה נוסד במקום יישוב, אשר שגשג והתרחב בתקופת שלטונו של אלכסנדר ינאי (103-76 לפני הספירה) והגיע לשיאו במאה הא' לספירה. תוצאות החפירה מלמדות על רצף יישובי עד המרד הגדול ברומאים (66-70 לספירה). בשטח האתר נמצאו מטבעות רבים מתקופת המרד, המלמדים כי קצו בא עליו בשנת 69 לספירה. יש לשער שאספסיאנוס כבש את היישוב והרס אותו במהלך מסעו לירושלים.

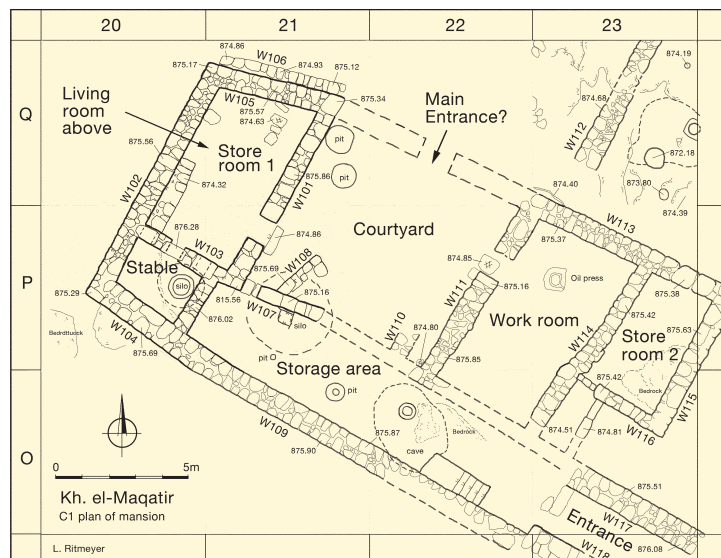
לפני כאלפיים שנה חקק אמן מקומי על מחשוף סלע את תכנית היישוב, המתאימה בקירוב לתכניתה כפי שנחשפה בחפירות, בלי המגדל. שטח היישוב המוקף בחומה הגיע לכ-15 דונם והוא השתרע על כשליש משטח היישוב המבוצר

תכנית היישוב מהתקופה ההלניסטית המאוחרת/התקופה הרומית הקדומה, חקוקה על מחשוף סלע

מערכת מסתור (CAV 3). התברר שבמערה פעל בית-כד להפקת שמן זית בשיטת מכבש-בורג שממנו נותרו שתי אבני ענק וארבע משקולות כבדות. כל החללים התת-קרקעיים התחברו זה לזה והיו חלק ממערכת מסתור משוכללת, שהייתה בשימוש במשך שני המיידות הגדולות ברומאים. על כך מעידים מטבעות של העיר צור (93/94-195/6 לספירה) ושל הקיסר טריאנוס (114-117 לספירה), שנמצאו במערה, ומטבע משנת 3 למרד בר כוכבא (134/5-135/6 לספירה), שנמצא בבור המים. נוסף לבית-הכד, נראה שבתקופה ההלניסטית המאוחרת/התקופה הרומית הקדומה הותקנה גת בתוך החדר היחיד שהשתמרו ממבנה השער מתקופת הברונזה.

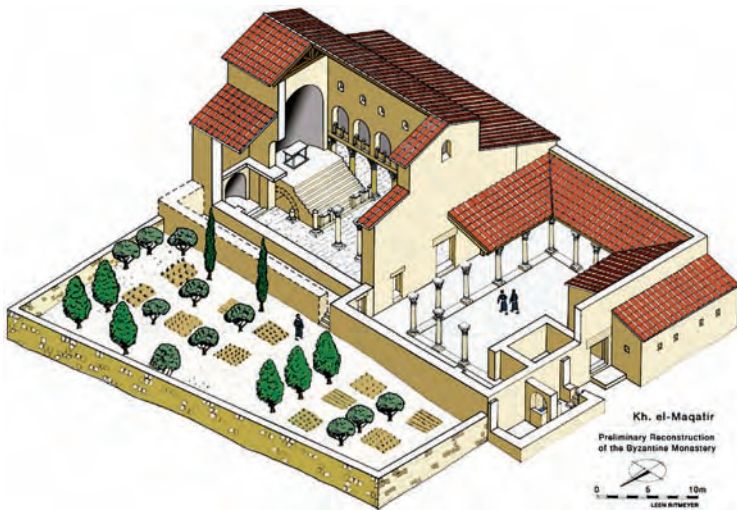
במרכז האתר נבנה בניין גדול שתכניתו טיפוסית לבתי חצר מהתקופה ההלניסטית המאוחרת/התקופה הרומית הקדומה. גודלו מלמד על עושרה ומעמדה הרם של המשפחה המורחבת שהתגוררה בו. תכנית הבניין כוללת חצר גדולה מוקפת בחדרים. בכמה מהחדרים שרדו קירות עד לגובה 1.5 מ'. בקיר פנימי במבנה (מס' 103), שהשתמרו

בניין המגורים הגדול מהתקופה ההלניסטית המאוחרת/התקופה הרומית הקדומה (שרטוט: ליין ריטמאייר)

מבט כללי על בניין המגורים הגדול מהתקופה ההלניסטית המאוחרת/התקופה הרומית הקדומה שבמרכז האתר

שחזור תכנית המנזר הביזנטי (שרטוט: ליון ריטמאייר)

האפשרי של האתר עם העי או עם עפרון ואפרים. חפירות שיתקיימו בעתיד יתמקדו בחשיפת שרידי היישוב מהתקופה ההלניסטית המאוחרת/התקופה הרומית הקדומה, שלמרבית המזל לא סבל משודר אבנים ומפעילות בנייה מודרנית.

ספרות נבחרת

- W.F. Albright, "The Site of Bethel and Its Identification", in: J.L. Kelso, *The Excavation of Bethel (1934–1960)*, AASOR 39 (1968), pp. 1–3.
- C. Conder, "The Mountains of Judah and Ephraim", in: C.W. Wilson (ed.), *Picturesque Palestine* 1, New York 1881, pp. 193–238.
- G. Dalman, "Die Altertumswissenschaft im Institut", *Palästina-jahrbuch* 7 (1911), pp. 3–31.
- I. Finkelstein and Y. Magen, *Archaeological Survey of the Hill Country of Benjamin*, Jerusalem 1993.
- I. Finkelstein, Z. Lederman, and S. Bunimovitz, *Highlands of Many Cultures: the Southern Samaria Survey: The Sites*, Tel Aviv 1997.
- V. Guerin, *Description géographique, historique et archéologique de la Palestine, première partie, Judée, tome troisième*, Paris 1869 (reprinted Amsterdam 1969).
- A.M. Schneider, "Bethel und seine altchristlichen Heiligtümer", *ZDPV* 57 (1934), pp. 186–190.
- E. Sellin, "Mitteilungen von meiner Palästina-reise 1899", *Mitteilungen und Nachrichten des Deutschen Palästina-Vereins* 6 (1900), pp. 1–15.
- S. Stripling, "Have We Walked in the Footsteps of Jesus? Exciting New Possibilities at Khirbet el-Maqatir", *Bible and Spade* 27.4 (2014), pp. 88–94.
- C. Wilson, "On the Site of Ai and the Position of the Altar which Abram Built between Bethel and Ai", *PEFQS* 1 (1869–1870), pp. 123–126.
- B.W. Wood, "The Search for Joshua's Ai", in: R.S. Hess, G.A. Klingbeil, and P.J. Ray Jr. (eds.), *Critical Issues in Early Israelite History*, Winona Lake IN 2008, pp. 205–240.

היטב, היו חלונות בנויים מאבנים. נר שמן צבוט, טיפוסי לתקופה החשמונאית, נחשף בתעלת היסוד של קיר 5 ונר תמים הרודיאני, המתוארך למאה הא' לספירה, נמצא על מפלס אחת הרצפות. הנרות מחזקים את התאריך שמוצע להתיישבות באתר ואישוש נוסף מגיע מפתח, שנחתם על ידי אבני ריצוף בתקופה הרומית הקדומה (ריבוע 023), ומתאריך פחמן 14.

בריבוע 022 נחפר חדר תת-קרקעי (מידותיו: 2.0 מ' רוחב, 2.5 מ' גובה). שמונה מדרגות הובילו אל כניסתו המקושטת של החדר. אפשר היה לרדת אל החדר מפתח שני, שהיה בעצם פיר עגול חצוב בתקרת החדר והמכסה שלו נמצא באתרו. גומחה משולשת להנחת נר שמן, טיפוסי למאה הא' לספירה, נחצבה בקיר ליד הפתח. החדר נחשף רק בחלקו ועדיין לא הוברר למה שימש.

התקופה הביזנטית

על השלוחה המערבית של הגבעה נבנה בתקופה הביזנטית מנזר ובו כנסייה. מטבעות שנמצאו בכנסייה מתארכים את ראשיתה לחלק המאוחר של המאה הד' והיא הייתה בשימוש עד תחילת המאה הו' לספירה. בתקופה האסלאמית הקדומה ועד רעידת האדמה ב-749 לספירה חסם קיר את הכניסה הראשית אל הכנסייה. המנזר שבח'רבת אל-מקטיר היה אחד ממנזרים רבים שהתקיימו ביהודה בתקופה הביזנטית.

לכנסייה (אורכה 39.35 מ') תכנית בזיליקה עם אפסיס מרכזי שכיוונו למזרח. האפסיסים הצדדיים, בצפון ובדרום, הם כנראה תוספת מאוחרת מתחילת המאה הו' לספירה. למרות שהאטריום לא נחפר עדיין, קווי המתאר של כל ארבעת קירותיו (רוחבם 90 ס"מ) נראים על פני השטח. רוחב אולם התווך הוא 6 מ' והסיטראות – 3 מ'. בכניסה לאולם התווך (1.8 מ' רוחבה) מפתן אבן ובו שקעים לצירי דלת דו-כנפית. משני צדי דלת הכניסה היו שני פתחים קטנים יותר (1.2 מ' רוחב כל אחד) שהובילו אל הסיטראות. חוקרים קודמים שביקרו באתר הבחינו על פני השטח בעמודי הכנסייה בעלי כותרות מגולפות בסגנון קורינתי. בזמן החפירה נמצאו באתרם בסיסי עמודים רבים ונחשף עמוד אחד שלם, עם הכותרת הקורינתית שלו, נפול מדרום לבמה. הסטראות היו מרוצפות בלוחות אבן ורצפת אולם התווך והבמה הייתה עשויה פסיפס לבן ובו דגמים באדום. הגג היה עשוי מרעפי חרס שטוחים (tegulae) ועגולים-למחצה (imbrices). כן נחשפו שברי שיש רבים של סורג הבמה וכרכוב הכנסייה העשוי אבן גיר.

סיכום ומסקנות

מאז שנת 1995 נערכו בח'רבת אל-מקטיר שתיים-עשרה עונות חפירה שבמהלכן נחשפו ארבע תקופות התיישבות עיקריות. האתר תורם להבנת דגמי היישוב של האזור מתקופת הברונזה ועד לתקופה הביזנטית, כולל הזיהוי